

Šlosar, Dušan

Dvě nová díla polské historické lexikografie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1968, vol. 17, iss. A16, pp. 148-150

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100147>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Připojíme několik poznámek k jednotlivostem; některé upozorňují na jinou možnost zařazení nebo výkladu, jiné vyjadřují otázky, které při studiu práce vznikají. Snad dají autorům několik podnětů a pomohou při zpracování dalších podobných prací.

Mnoho místa se dostalo mluvnickým slovům, zejm. částicím, spojkám a relativům. V heslových slovech se podávají většinou jen v jedné, základní podobě, a neuvádějí se tu různá zesílení částicemi (-*ć*, -*że* apod.), doložená v příkladech; v tom se přehled liší od staropolského slovníku, který dělá z každé podoby heslo. Tento postup je oprávněn zejm. při částici -*ć* u podřadících spojovacích prostředků, ale je zapotřebí rozlišit *ali* a *alić* (jak se to dělá na str. 31). Naproti tomu různý rozsah užití -*ż* při relativěch a spojkách relativního původu je z historického hlediska důležitý a zajímavý a měl by být zachycen; stejně by bylo třeba rozlišit *ani//aniz*. (Odlíšeno je *ależ*, *aliz*.) Bylo by třeba uvést *jedy//jeddy* (str. 34). Takto budí volba heslové podoby dojem jisté nejednotnosti, nedořešenosti. Sporné je někde spojení kondicionálního komponentu *by* s částicí nebo spojkou v jediné slovo; např. doklad na *azaby* z Rozm. (str. 8) jasně ukazuje, že jde o částici *aza* ve větě s kondicionálem (po ireálné podmínkové větě s *abyć*). Vítané by bylo důslednější upozornění na případy, kdy se některé spojky užívalo jen jako opakované (např. vyluč. *lecz* — *lecz* na str. 9, pod. jako na str. 22), nebo jako součástí dvojitého spojovacího výrazu (*jednoć* — *aż* na str. 32–33). Nedopatřením se mezi tázací částice dostalo adverbium *przez* (str. 8).

Citovaný doklad na *z* + instr. (str. 9) ukazuje spíše na význam sociativní (přivodní okolnost) než slučovací; o tom svědčí i singulárová podoba přísudku. Předložka *miasto* (str. 9) se dostává do blízkosti odporovací spojky jen významově (*A miasto B = A a nie B*), ale zachovává si plně povahu předložky (pojí se s genitivem), takže tu sotva máme právo mluvit o spojení odporovacím. Mužskou podobu přísudku *stat* ve větě s podmětem *dzieciatko Jezus* (str. 9) lehce vysvětlíme tím, že funkci podmětu mělo vlastní jméno a obecné jméno bylo jeho přívlastkem. U hlavních členů věty postrádáme přísudek vyjádřený činným participiem prez. nebo préter. (srov. W. Taszycki, *Imiesłowy czynne, terażniejszy i przeszły I. w języku polskim*, Kraków 1924, 34n. a 57n.). Při ilustraci změn pádového tvaru substantiva jako rozvíjejícího členu se někde dostávají vedle sebe jevy různé syntaktické povahy; tak např. u instrumentálu probíraného pod společným záhlavím „dopełnienie“ jde o doplněk, předmět a vyjádření tinitele při pasivu (str. 11); podobně u předložkového genitivu (str. 13) a příslovného genitivu (str. 15). V pouhém přehledu, kde se jevy jen řadí vedle sebe a ilustrují, ale nevykládají, je to ovšem pochopitelné.

Z bohaté problematiky souvčetně se podařilo zachytit jen změny ve spojovacích výrazech a vedle toho nanejvýš v užití kondicionálu tam, kde se -*by* uvádí jako součást spojky. Ostatní — změny v soustavě typů, v jejich rozsahu, změny v užití času a modu, v sledu vět aj. — unikají při tomto podání nutně pozornosti. Projevují se tu i některé rozdíly v hodnocení spojovacích výrazů; např. věty s *jedy*, *kiedy* (str. 23), *keddy* (str. 24) se uvádějí jako bezspojčné; v jistých případech s *eże* (str. 26, HubeZb 71) a *jako* (str. 26, Pozn nr 1509) lze vidět absolutivní relativum a nikoli spojku, aj. Také chápání vět přívlastkových je někde širší než obvykle (srov. např. větu s *ktorykoli* na str. 28 dole), a jinde se z nich vyřazují mezi věty „podržedne rozwijające względne“ (str. 46–47) i skutečné věty přívlastkové.

Naše drobné připomínky — zčásti diskutabilní — nijak nechťejí snížit cenu recenzované práce. Lze říci, že autoři nejen splnili, ale v mnohém i překročili úkol, který si vytkli — podat přehled umožňující rychlé nalezení příkladů na zaniklé stol. konstrukce; jejich práce dá jistě mnoho podnětů k prohloubenému bádání v polské historické skladbě. Přehlednost práce je zvýšena pěknou úpravou a rejstříkem.

Jaroslav Bauer

Dvě nová díla polské historické lexikografie

Ve velkorysém plánu úplné dokumentace staropolské slovní zásoby,¹ jež polští jazykovědci uskutečňují s obdivuhodným elánem, zaujímá *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*² na první pohled svými zamýšlenými dvěma svazky skromné místo. Ale už skutečnost,

¹ Do tohoto plánu patří *Słownik staropolski*, PAN Warszawa 1953 — (zatím vyšly 4 díly po písmeno M), zachycující slovní zásobu do r. 1500, dále *Słownik polszczyzny XVI wieku* Instytutu Badań Literackich, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966 (I. díl) a projekt *Słownik XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*.

² *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, Tom I (A—N), Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, XXIV + 515 str.

že jde o speciální slovník jazyka jednoho autora, je výmluvným svědectvím o důkladnosti a cílevědomosti celého projektu. Jan Chryzostom Pasek (1636–1701) poskytl svým dílem *Pamiętniki*, popisujícím válečná tažení a soudobý život polské šlechty, výstižný průřez charakteristickou slovní zásobou své doby. V r. 1965 vyšel tiskem I. díl tohoto slovníku obsahující hesla A–N. Zpracovatelé – kolektiv autorů, který začal pracovat pod vedením prof. Haliny Koneczné, redakční práci pak dovedli do konce Stanisław Skorupka a Salomea Szlifersztejnowa – měli úlohu ztíženu tím, že byli odkázáni na nedokonalý pozdní opis památky. Svého díla se však zhostili podle našeho názoru s vynikajícím úspěchem. Úsporně stavěná hesla, rekonstruovaná s maximální objektivností, obsahují množství údajů: vedle obecné tvaroslovné charakteristiky také přehled všech doložených tvarů a jejich lokalizaci, dále vybrané doklady z textu v původní grafické podobě. Kromě toho přináší každé heslo cenné údaje o úhrnné četnosti výskytu slova v textu i o relativním zastoupení jednotlivých významů u slov mnohovýznamových. Bylo by si třeba přát, aby tento statistický aspekt byl doveden do důslednosti a aby druhý díl přinesl také souhrnný údaj o počtu slov v celém základním textu a o celkovém množství lexikálních jednotek. Autoři slibují také doplnění slovníku indexem slovtvorných formantů. Soudíme, že tato praxe – u nás mimochodem zcela zanedbávaná – podstatně zvyšuje cenu všech slovníkových děl, a tím zajímavější je tedy tento přehled u slovníku historického. Hesla u slov gramatického charakteru (spojek, částic, předložek) interpretují jasně a spolehlivě všechny významy a významové odstíny těchto prostředků a výběrově je dokumentují. Také zde je všude uvedena frekvence, a to i u jednotlivých významů spojek, u předložek pojmůch se s více pády apod. Těmito údaji se tento slovník příznivě liší i od velkých frekvenčních slovníků³, které k diferenciaci významů ani u gramatických slov, kde je to zvláště potřebné, nepřihlížejí.

A tak tedy Slovník jazyka Jana Chryzostoma Paska není jen dokonale zpracovaným souhrnem slovní zásoby jednoho autora, nýbrž podává nám i přehlednou informaci o repertoáru, významech a využití syntaktických prostředků a přinese i průřez slovtvornou soustavou polštiny 17. století. Význam tohoto slovníku soudíme ještě vzroste po dokončení slovníku 17. a 1. poloviny 18. století, protože bude možno posuzovat jazyk jednoho autora ze zorného úhlu celého slovní zásoby epochy. To, co se tedy dnes na první pohled jeví jako luxus – historický slovník jediného, přitom mimo Polsko méně známého autora – přinese jistě v budoucnosti cenné a možná jedinečné poznatky.

Jiný cíl má další historický slovník, s jehož prvním svazkem jsme se setkali, *Słownik polszczyzny XVI wieku*.⁴ Tento slovník má shrnovat podstatnou část slovní zásoby spisovného jazyka XVI. století. Redakční kolektiv Institutu Badań Literackich započal svou práci v r. 1949. Na základě rozsáhlého materiálu (9 miliónů excerpt) získaného ze 195 děl různých žánrů a různého rozsahu i různé místní provenience byl vypracován zkušební sešit. Ten byl r. 1957 předložen k posouzení široké obci polských i zahraničních jazykovědců i literárních historiků. Podle jejich připomínek bylo modifikováno další zpracovávání díla.

Jistě nesnadnou záležitostí u děl takového charakteru je stanovení jejich optimálního rozsahu, daného mj. i technickými a lidskými možnostmi zpracovatelského kolektivu. Řešení, ke kterému se autoři uchýlili, totiž dílčí (padesátiprocentní nebo dvacetiprocentní) excerpte některých velmi dlouhých textů z kánonu pramenů, má jistě své nevýhody: do slovníku se nedostane řada slov s nižšími frekvencemi, která jinak tvořivají absolutní většinu lexika (slova s frekvencí 1 tvoří 40–50 %, slova s frekvencí 2 asi 15–17 %), statistické údaje jsou pak poněkud zkresleny, jak ostatně upozorňuje i úvodní studie o statistice slovníku. Na druhé straně je otázka, zda rozmožnění materiálu asi o 40 % – tolik by činilo doplnění excerpte děl využitých jen zčásti – by nebylo příliš velkou cenou zaplacenou hlavně za zpřesnění statistických údajů o frekvenci; úbytek hapax legomen je totiž už zčásti kompenzován jejich přejetím ze starých dobových slovníků. I tak však zůstává tento slovník největším dosavadním frekvenčním slovníkem slovanského jazyka.

Statistický aspekt je ve slovníku uplatněn důsledně: hesla obsahují nejen údaj o celkovém výskytu slova, nýbrž také statistiku výskytu v jednotlivých významech, případně funkcích, statistické údaje o výskytu jednotlivých tvarů a jejich variant a o pravopisných podobách v rámci jednotlivých památek i úhrnně. Heslo slovníku kromě těchto statistických údajů obsahuje: slovnědruhovou charakteristiku, údaj o pravopisu slova a o kvalitě samohlásek a, e, o, přehled všech doložených tvarů, konstatování o tom, zda slovo dokládá Slovník staro-

³ Např. J. Jelínek, J. V. Bečka, M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*, Praha 1961.

⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Tom I (A–Bany), Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, CXLII + 303 str.

polski, slovník Knapského (Cnapius) a slovník Lindův. Význam slova je definován výměrem nebo pomocí synonym, dále jsou uvedeny dobové latinské ekvivalenty a u názvů botanických a zoologických ekvivalent z latinského normalizovaného názvosloví. Následuje výběr typických dokladů na užití slova a jeho frazeologie: přísloví, fráze, obraty, složená pojmenování, užití ve výčtech. Tento postup se opakuje při všech významech slova. Heslo je pak uzavřeno přehledem dobových synonym. Přes takovou složitou výstavbu a rozsáhlost si hesla uchovávají nutnou míru přehlednosti. Díky tomu a také díky dobře vypracované odkazovací soustavě nevznikají při užívání slovníku žádné nesnáze.

Svým ohromným množstvím údajů je tento slovník výborným podkladem nejen pro bádání lexikologické, ale skýtá i jedinečný materiál tvaroslovný a zejména syntaktický. Část frazeologická, pro historický slovník nezvykle rozsáhlá, má své opodstatnění v tom, že bude sloužit jako východisko historického bádání stylistického; tato potřeba byla ostatně jedním z podnětů pro vznik tohoto slovníku.

Bude-li slovník jazyka následujícího půldruha století pojat stejně velkoryse a komplexně, získá polská jazykověda dokonalejší podklad pro synchronní i diachronní bádání všeho druhu po celé historické období. Je si jen třeba přát, aby — podobně jako Lindův slovník posloužil jako inspirace a vzor pro slovník Jungmannův — zapůsobilo i soudobé polské slovníkářské úsilí na historicko-lexikografickou práci českou.

Dušan Šlosar

Marian Kucala: Rozwój iteratiwów dokonanych w języku polskim. Polska akademia nauk — Prace komisji językoznawstwa, Nr 8, Kraków 1966.

Posledním číslem v řadě jazykovědných prací polského Ossolinea je kniha M. Kucaly „Rozwój iteratiwów dokonanych w języku polskim“. Už titul knihy napovídá, že jde o studii z oblasti slovesného vidu. Problematika slovesného vidu v slovanských jazycích tvoří závažnou součást obecných prací o slovese a jsou jí věnovány i samostatné práce slovanských i jiných slavistů. Počet těchto aspektologických studií roste a důvodů pro to je celá řada. Závažným důvodem je mezi jiným jistě i to, že kategorie slovesného vidu je jednou z nej-abstraktnějších nezávislých gramatických kategorií (srov. práce J. Poldaufa a čl. „Notes on Grammatical Category“ I. B. Chlebnikova, Philologica Pragensia, 1, 1967), navíc ještě „liminálního“ charakteru, tj. oscilující mezi gramatikou a slovníkem. Vymyká se „lineárnímu“ výkladu, a to jak v obecném pojetí (definice, vymezení obsahu a rozsahu), tak v celé struktuře jevů, do nichž zasahuje. (Srov. nejnovější úvahy o aspektuálnosti jako funkčně sémantické kategorii tvořící pole s gramatickým jádrem a periferními jevy — A. B. Bondarko, „K problematice funkcionalno-semantičeskich kategorii“ Voprosy jazykoznanija, 2, 1967). Vidová problematika se dále nutně musí projevovat v stále početnějších pracích srovnávacího typu, a to nejen pokud jde o porovnávání jazyků slovanských, ale i slovanských s neslovanskými. Kromě již tradičních prací aspektologů francouzských a německých vznikají práce o slovesném vidu ve slovanských jazycích i v USA a Velké Británii, a to zvláště v souvislosti s temporálností a způsobem slovesného děje (např. A. Murphy, „Aspectival Usage in Russian“, Oxford 1967). Obráceně se zase zkoumá relace vid—čas v neslovanském slovese (I. P. Ivanova, „Vid i vremja v sovremennom anglijskom jazyke“, Leningrad 1961), kde aspekt není inherentní složkou slovesné formy.

Je ovšem pochopitelné, že vzhledem k povaze vidu se musí v řadě aspektologických prací objevit soudy a závěry hypotetické platnosti. To však nebrání, naopak pomáhá postupnému vyjasňování problematiky vidu, popřípadě jazykových jevů s ním souvisejících.

Z tohoto stanoviska je nutno posuzovat i knihu M. Kucaly. Autor se v ní na základě důkladného historického (materiálového) studia snaží o prozkoumání určité skupiny sloves, totiž iterativ. Už tímto názvem se dostává na diskusní pole. Pod pojem „iterativa“ (v poslední době labilní) zahrnuje slovesa, která 1. mají specifické morfologické tvoření („iterativní“ sufix *-i-*, *-a-*, *-yva-* atpod.), 2. tvoří opozici k slovesům neiterativním. Spojení dvou odlišných kritérií je myšleno tak, že jistá nekonsekventnost morfologického znaku je neutralizována sémantickým kritériem „iterativnosti“, tj. opozice neiterativní: iterativní (*wielokrotny, częstotliwy* — rus. *mnogokratnyj*). V podstatě lze usoudit, že autor razí staronový termín „iterativa“ pro slovesa, která u nás podle Havránka — Jedličky dnes nazýváme násobenými. Sám také doporučuje název *wielokrotne, częstotliwie* uvádět v obecných gramatikách, zatímco by se termínu „iterativa“ mělo používat ve speciálních pracích o slovese. Těžko